

megkülönböztető jegyei azonosítható, illetve anyagiakban is kifejezhető erőforrássá konvertálhatók.

Akár az ukrán nyelvjárásának, akár különálló ruszin nyelvnek tekintjük tehát a kárpátaljai szláv nyelvváltozatokat, a regionális nyelvi jelenségeknek a nyilvános térben, az interneten, a kulturális életben is fokozatosan terjedő használata ebben a kontextusban nem az Ukrajna területi egységére politikailag veszélyes szeparatizmus megnyilvánulása, hanem sokkal inkább a régió helyi színeit erőforrásnak tekintő gazdasági törekvés.

Ilyen vonatkozásban talán az ukrán/ruszin identitás közötti választásnak sem kell feltétlenül kizárólagosnak lennie; elképzelhető egy egymást kiegészítő identitáskonstrukció is.

Bárány Erzsébet

Mokány Sándor – a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok kutatója

Mokány Sándor emlékének

Mokány Sándor (1932–2010) ukrán és magyar nyelvész, dialektológus, etimológus, a magyar–szláv és a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok kutatója volt. Tudományos munkásságával az ukrán és a magyar nyelvtudományt is egyaránt gazdagította, hozzájárult a magyarországi ukrainisztika fejlődéséhez, az egyes szavak etimológiáját vizsgálva megismertette a tudományos köröket a szláv népek és a magyar nép korai nyelvi kapcsolatainak adataival, dialektológiai kutatásai révén informálta a dialektológus szakembereket a máramarosi ukrán nyelvjárások lexikai állományáról és fonetikai sajátosságairól, ezeknek a szláv és nem szláv szomszédos nyelvjárásokkal való kapcsolatairól. Az oktatói tevékenysége révén hozzájárult a keleti szláv és balti népek körében a magyar nyelv népszerűsítéséhez. Mokány Sándor élete jelentős részét a szülőföldje határain túl töltötte, viszont az ukrán nyelvészekkel jó kapcsolatokat ápolt élete utolsó napjáig, s ez által a magyar nyelvészeket folyamatosan tájékoztatni tudta az ukrán nyelvtudomány legújabb eredményeiről. Több munkája is bekerült a kárpátaljai nyelvjárások bibliográfiájába.¹

Mokány Sándor az akkor Csehszlovákia kötelékébe tartozó Técső városában (jelenleg Ukrajna Kárpátalja megyéje) született 1932. június 10-én. A Huszti Gimnáziumban folytatott tanulmányai kezdetekor szülőföldje, igaz csak rövid időre (1944-ig), újra Magyarországhoz került, amikor is a területet a Szovjetunióhoz csatolták. Az iskola befejezését követően Mokány Sándor felvételt nyert az Ungvári Állami Egyetemre, ahol 1954-ben szerezte meg az ukrán nyelvész, az ukrán nyelv és irodalom tanára minősítésű diplomáját. 1956-ban az észtországi Tartui

¹ Сабадош, І.В. – Миголинець, О.М. – Пискач, О.Д. (упор.): *Закарпатський діалект: Бібліографічний покажчик*. Ужгород: Говерла (2009), 74-75.

Egyetem aspiránsa lett, ahol finnugor filológiai tanszék is működött (az Ungvári Egyetemen magyar nyelvészetet csak 1963 után lehetett tanulni). A *Kárpátaljai megye máramarosi ukrán nyelvjárások magyar kölcsönszavai* címmel írt disszertációját a Tartui Egyetem professzora, Paul Ariste vezetésével 1966-ban védte meg. 1959-ben Mokány Sándort magyar nyelvtanárként meghívták a Leningrádi Egyetemre (Szentpétervár), ahol 1971-ben megkapta a docensi minősítést. Az ukrán–magyar nyelvjárási kapcsolatoknak szentelt első tudományos cikkei a múlt század 60-as éveiben kerültek publikálásra, melyekben a kárpátaljai terület máramarosi u-zó nyelvjárások szókincsét ért magyar nyelvi hatásokat,² illetve a máramarosi nyelvjárási terület ukrán lakosságának a történetét³ vizsgálta. Néhány írásában jól tükröződik az ukrán–magyar nyelvi kapcsolatokkal foglalkozó szakemberek, többek között Csopey László⁴ és Bonkáló Sándor⁵ korábbi munkáival szemben megfogalmazott (néha kritikus jelleget öltő) véleménye is.

1977-ben Mokány Sándor a feleségével együtt Magyarországra költözött. A Szegedi Tudományegyetem Magyar Filológiai Tanszékének munkatársaként dolgozott, majd 1980-ban docensi státuszba került. A Szegedi Egyetemen folytatott oktatói tevékenysége többször

² Мокань, А.А.: Венгерские заимствования в украинском укающем диалекте Закарпатской области. В кн.: *Всесоюзное совещание по вопросам финно-угорской филологии 26–30 июня 1961 г.: Тезисы докладов*. Петрозаводск: АН СССР, Институт языкознания (1961), 121–122.; Мокань, А.А., Исконные слова в мараморошских украинских говорах Закарпатской области УССР и их синонимы, заимствованные из венгерского языка. *Вестник Ленинградского университета: Серия истории, языка и литературы* № 20, вып. 4. Ленинград (1962), 125–135.

³ Мокань, А.А.: К истории украинского населения на территории современного распространения мараморошского диалекта Закарпатской области. *Вестник Ленинградского университета: Серия истории, языка и литературы* № 23, вып. 2. Ленинград (1965), 168–170.

⁴ Мокань, А.А.: Из истории исследования венгерских заимствований в закарпатских украинских диалектах: О статье и словаре Л. Чопея. *Ученые записки Ленинградского государственного университета: Серия филологических наук* № 335, вып. 71. Ленинград (1969), 49–60.

⁵ Мокань, А.А.: Из истории исследования венгерских заимствований в украинских диалектах Закарпатской области: на материале статьи А. Бонкало. *Советское финно-угроведение* II, № 1. Таллин (1965), 117–120.

is megszakadt: 1982 és 1989 között a Comenius Egyetem meghívására Pozsonyban tartózkodott, 1989 és 1991 között a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Szláv Filológiai tanszékének volt a docense, 1993 és 1995 között pedig a prágai Károly Egyetemen dolgozott. 1997-es nyugdíjba-vonulását követően a magyar nyelvtudomány kérdésköreire összpontosítva tovább folytatta a tudományos tevékenységét.

A Leningrádi és a Tartui Egyetemen folytatott oktatói tevékenység évei alatt Mokány Sándor rendszeresen foglalkozott a hungarizmusok etimológiájának a problematikájával a kárpátaljai máramarosi nyelvjárásokban,⁶ valamint a szláv nyelvekben.⁷ Emellett nem hagyta figyelmen kívül az ukrán nyelvjárások azon magyar szavait sem, melyek lehetséges forrásaiul épp ezek a nyelvjárások szolgálhattak.⁸ Később a szerző újra visszatért a nyelvjárási elemek, köztük a hungarizmusok etimológiájának a magyarázatához.⁹ E cikkek terjedelmüket tekintve nem jelentősek, ugyanakkor a kutatások mélysége és a feltárt eredmények révén választ adnak számos korábban vitásnak számító kérdésre. Fontos hangsúlyozni, hogy Mokány Sándor nem csupán etimológus, hanem kitűnő fonetikus is volt. A nyelvész-elődökkel szemben a kárpátaljai ukrán nyelvjárások hungarizmusait ő a magyar nyelvjárási alakban vizsgálja, figyelmen kívül hagyva az irodalmi megfelelőkkel való összevetésüket. Bizonyítékként számos példát idéz, melyek hangtani szer-

⁶ Мокань, А.А.: К вопросу о венгерских заимствованиях типа *боцт, тиц'ир*. *Ученые записки Ленинградского государственного университета: Серия филологических наук* № 335, вып. 71. Ленинград, 61–62.; Мокань, А.А. 1970, Замечания к этимологии восточнославянского и закарпатско-украинского *карига* 'ворота'. *Советское финно-угроведение* VI, № 4. Таллин, 281–285.; Мокань, А.А. 1971, К этимологии закарпатско-украинского (мараморошского) *хитар*. *Советское финно-угроведение* VII, № 1. Таллин (1969), 45–46.

⁷ Мокань, А.А.: Об одном типе венгерских заимствований в славянских языках. *Вопросы советского финно-угроведения: Языкознание*. Саранск (1972), 21–22.

⁸ Мокань, А.А.: Этимология венгерского *káprázik* 'пестрит, рябит в глазах'. *Советское финно-угроведение* VIII, № 2. Таллин (1972), 137–138.

⁹ Мокань, Ш.: Две кукушкины детки: *болтаиш* и **канура*. *Dissertationes Slavicae: Sectio Linguistica* XXVI. Szeged (2005), 77–80.

kezete jól tükrözi a magyar nyelvjárások módosulásait.¹⁰ E munkák a magyar nyelv történeti-dialektológiája és a magyar nyelv általános története szempontjából is fontosak. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Mokány Sándor a legalaposabban és a leggondosabban mutatja be Kárpátalja megye Técsői járásának u-zó nyelvjárásaiban meghonosodott magyar kölcsönzések hangtani sajátosságait, rámutatva e szavak morfológiai sajátosságaira, melyeket fonetikai transzkripcióban megadott példákkal szemléltet.¹¹ Egy másik tanulmányában a szerző a magyar kölcsönzők tematikai csoportosításával ismerteti meg az olvasókat, rámutatva az általa vizsgált nyelvjárásokba való bekerülésük idejére is. Az idézett példákat a szerző huszonhat tematikai csoportban foglalja össze, megadva a szavak fonetikai transzkripcióját is, mely jelentős mértékben növeli az általa végzett nyelvjárési kutatások értékét.¹² Egy másik tanulmányában néhány kiegészítéssel és pontosítással szolgál Dezső Lászlónak az ukrán nyelvemlékek hungarizmusainak hangtani jellemzőivel foglalkozó vizsgálatait illetően.¹³ Mokány Sándor véleménye szerint a kárpátaljai ukrán nyelvemlékek hungarizmusainak a vizsgálatánál a XVII. sz. végén és a XVIII. sz. elején jelentkező magyar irodalmi nyelvi hatások mellett a nyelvemlékek létrejötté során mindenképp számolni kell a magyar helyesírás lehetséges hatásaival is.¹⁴

Bár a disszertáció egyes fejezetei (igaz általában rövidített formában) publikálásra kerültek a nyelvészeti folyóiratokban (A Leningrádi Állami Egyetem tudományos jegyzetei, Szovjet finnugrisztika) is, fontosnak

¹⁰ Мокань, А.А.: О диалектном происхождении источников венгерских заимствований в украинских диалектах Закарпатья. *Советское финно-угроведение* IX, № 2. Таллин (1973), 121–126.

¹¹ Мокань, А.А.: Важнейшие фонетические и морфологические особенности венгерских заимствований в украинском укающем диалекте Тячевского района Закарпатской области. *Финно-угорская филология: Ученые записки ЛГУ*. Ленинград (1962), 60–75.

¹² Мокань, А.А.: Лексические унгаризмы в мараморошских украинских говорах. *Вопросы финно-угорской филологии*, вып. 3. Ленинград (1977), 100–124.

¹³ Мокань, А.А.: Об исследовании венгерских лексических заимствований в украинских письменных памятниках Закарпатья. *Советское финно-угроведение* X, № 3. Таллин (1974), 183–185.

¹⁴ uo. 185.

tartjuk, hogy a disszertáció alapján röviden ismertessük a munka újdonságait. Az igen terjedelmes és meglehetősen fontos kutatási mélységeket érintő disszertáció sajnos a mai napig kéziratban hever, melynek egyik példányát a Tartui Egyetem Könyvtára, másikat pedig a budapesti Akadémiai Könyvtár őrzi. Mokány Sándor *Kárpátaljai megye máramarosi ukrán nyelvjárások magyar kölcsönzöszavai* (*Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области*)¹⁵ című disszertációja számos újdonságot hozott, melyeket korábbi kutatások még nem tártak fel. Ezért a szerzőt nem csupán a máramarosi, hanem a más ukrán nyelvjárások hungarizmusaival foglalkozó kutatók megalapozójának is tekinthetjük. Már maga a munka terjedelme sem szokásos – több mint ötszáz nyomtatott lap.

A bevezetőben a szerző megindokolja a disszertáció témaválasztását, hangsúlyozva azt a fontos tény, hogy a kárpátaljai ukrán lakosság szóképzésére gyakorolt jelentős magyar nyelvi hatás ellenére a kérdés még szinte teljesen feltáratlan. Már itt felhívja a dialektológusok figyelmét, hogy a nyelvjárások sajátosságait és a bennük meghonosodott hungarizmusokat mihamarabb a vizsgálatok középpontjába kell állítani. Ugyanis a szerző szerint az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz való csatlakozást követő kulturális forradalom a terület ukrán nyelvjárásai jellegzetességeinek a kipusztulásához vezethet. Szerencsére ez nem történt meg, s a legtöbb kárpátaljai nyelvjárás sajátosságai napjainkig funkcionálnak, és ezek kutatása a jelenkori dialektológusok figyelmének a középpontjában állnak.¹⁶ Mokány Sándor a következő érvekkel szolgál azzal kapcsolatosan, hogy miért éppen a máramarosi nyelvjárások vizsgálata mellett döntött: a máramarosi nyelvjárások a kárpátaljai nyelvjárások legrégebbijeikhez tartoznak, az első kárpátaljai nyelvemlékek e nyelvjárások elemeit tartalmazzák, olyan magyar kölcsönzéseket, melyek túlnyomó többsége már azonosításra került, s alapos vizsgálaton

¹⁵ Мокань, А.А.: *Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области. Автореферат дис. [...] канд. филол. наук*. Тарту (1966): ТГУ, 1–21.

¹⁶ Сабодош, І.В. – Миголинець, О.М. – Пискач, О.Д. (упор.): *Закарпатський діалект: Бібліографічний покажчик*. Ужгород: Говерла (2009).

esett át. A szerző Técső város egykori szülötteként jól ismeri a máramarosi nyelvjárásokat, illetve a terület magyar nyelvjárásait is.

A disszertáció anyagaként azok a magyar kölcsönszavak szolgáltak, melyeket a szerző közvetlenül a máramarosi nyelvjárások elterjedtségi területének harmincnégy településén gyűjtött az 1957–1960-as években. A kölcsönszavak magyar megfelelőinek az ellenőrzésére a Técső, Visk és Feketetisza településeken végzett kérdéses vizsgálat útján került sor. A bevezetés második részében a szerző a jelenlegi máramarosi nyelvjárások területén élő ukrán lakosság korai történetét ismerteti azzal a céllal, hogy megvilágítsa a magyar nyelv és a máramarosi ukrán nyelvjárások között jelentkező kontaktushatások létrejöttének az okait. A szerző következtetése szerint az ukrán nép őseit képező szláv népek a XIV. század közepén vagy végén költöztek át e területekre.

A disszertáció első fejezete a kárpátaljai ukrán nyelvjárások magyar kölcsönszavai kutatástörténetének van szentelve. Részletesen elemzi Csopey László és Bonkáló Sándor munkáit, illetve Balczyk Emil és Dezső László több munkáját is.

A második fejezet a magyar kölcsönszavak forrásnyelvjárásaival foglalkozik, illetve meghatározza a munka módszertani elveit. A felsorolt tények alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a kölcsönszavak magyar forrásainak a meghatározásában, ahogyan a fonetikai és más sajátosságok magyarzatában is, elsősorban a jelenkori és a történelmi magyar nyelvi helyzetből kell kiindulni, amely hosszú időn át közvetlen hatással volt a vizsgált ukrán nyelvjárásokra.¹⁷

A harmadik fejezet a következő címet viseli: „A máramarosi ukrán nyelvjárások ősi magyar nyelvből kölcsönzött szavai és azok szinonimái”. A szerző számos példát említ, mint például: *us* ~ *tyngyl*¹, *derevyšče* ~ *koporšu*, *sitka* ~ *halo*², *nigda* ~ *šuha*, a két utolsó szó mindig együtt használatos. Itt foglalkozik azokkal a szinonimapárokkal is, melyek mindkét tagja kölcsönszó, például a magyar *xutar* ’terület, a város vagy falu által elfoglalt és ahhoz tartozó terület’ és az újabb magyar nyelvi

¹⁷ Мокань, А.А.: Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области. Автореферат дис. [...] канд. филол. наук. Тарту (1966): ТГУ, 15.

kölcsönzés *hatar* ’mező, erdő, város vagy falu határa’. A szerző megadja a lexikai szinonimák meghatározásait is.

A negyedik fejezet (A magyar kölcsönszavak morfológiai alakulásai és fonetikai sajátosságai) számos fontos következtetése közül fontos, hogy kiemeljük a következőt: a szó nem csak alanyesetben és infinitívusi alakban kerülhet kölcsönzésre, hanem más esetekben is (például *firisport* ’fűrészpor’ < a magyar *firispor-t* egyes számú tárgyeseti alakból; *kapura* ’kapu’ < a magyar *kapu+ra* sublatívusi alakból); a magyar kölcsönszavak többsége szóbeli úton került be a délkeleti ukrán nyelvjárásokba.

Az ötödik fejezet a magyar kölcsönszavak tematikai csoportosításának van szentelve. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az emberi tevékenység különböző területein jelentkező többé-kevésbé jelentős magyar nyelvi hatás nem azonos. A legtöbb kölcsönzés a ház és annak részei tematikai csoportba sorolható. Rámutat arra, hogy: a lexikai anyag kronológiai elemzése alapján kiderült, hogy a kárpátaljai ukránság és a magyarok kulturális és történelmi kapcsolatai már az ószláv időszakban is igen jelentősek voltak.¹⁸

A hatodik fejezetben a máramarosi ukrán nyelvjárásokban funkcionáló 646 magyar kölcsönszó eredetét magyarázza. A szócikkek a következő formában épülnek fel: az elemzett szó fonetikai transzkripciója, a szó földrajza (a vizsgált településeken való elterjedtsége), az orosz és magyar megfelelői, a képzés módja, a szó forrásnyelve és az első írásos rögzítése. Megadásra kerülnek a különböző származékok és a nyelvészeti munkákra való hivatkozások is.

Összegzőképpen elmondható, hogy Mokány Sándor disszertációja magas tudományos színvonalon készült, melynek eredményei felhasználhatók az elkövetkező generációk dialektológiai munkáiban is. Jelen írás szerzője azt reméli, hogy a jövőbeli kollégák és Mokány Sándor egykori diákjai elősegítik majd ezen, a dialektológia fejlődése szempontjából igen értékes munkának a nyomtatásban való megjelentetését. Példaként szolgálhat erre Kótyuk István, az ismert kárpátaljai nyelvész

¹⁸ uo. 17–19.

kandidátusi értekezése, mely harmincévnyi kéziratban való heverés után a közelmúltban került kiadásra.¹⁹

A Mokány család Budapestre való átköltözését követően a szerző aktívan kezdett el foglalkozni a magyar szavak etimológiájának a vizsgálatával is. E mély tartalommal bíró cikkek a magyar nyelvészeti nyelvtudományi kiadványokban kerültek publikálásra.²⁰ Mokány Sándor magyar nyelvészeti munkáinak a bibliográfiai feldolgozása a magyar nyelvészek, a szerző kollégáinak és diákjainak a feladata. A cikk szerzőjének tudomása van arról, hogy kéziratban őrzik Técső város magyar nyelvjárása lexikai állományának a katalógusát, valamint Técsőn, illetve a Huszti járási Visk, valamint a Técsői járási Kerekhegy településeken készített hangfelvételeket is. Ezek igen értékes anyagok a dialektológia, az etnográfia és a történelem szempontjából is, melyet véleményünk szerint elérhetővé kell tenni a kutatók számára.

Mokány Sándor idős korában tapasztalt kutatóként többször is visszatér az etimológiai témákhoz, számos ukrán nyelvjárasi elem eredetét magyarázta, pontosította és bővítette ki: *гурбодовка, коцка, катафійка, бодрий, венгір*²¹, *бувалячка, бугай ~ бугайка, вечёрниця ~ вичирка, капак, зólnик*²², *король, кумгёр, ёйнье, м'ясаруш, бóгар,*

¹⁹ Kótyuk, I.: *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai / Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре.* Nyíregyháza (2007): Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. (= *Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 22.)

²⁰ Lásd pl. Mokány, S.: *Magyar szófejtések. Nyelvtudományi Értekezések* 105. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, :67; Mokány, S.: *Népetimológia mint szóalkotási/szóalakítási mód.* *Hungarológia* 8. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1995, 3–108.

²¹ Мокань, Ш.: О венгерских заимствованиях в украинском этимологическом словаре. В кн.: Колпакова, Н.Н. (отв. ред.), *Материалы международной научно-методической конференции преподавателей и аспирантов, посвященной 75-летию кафедры финно-угорской филологии СпбГУ. 16–17 марта 2000 г.* Санкт-Петербург (2000): СПбГУ, 117–122.

²² Mokány, Sándor, Néhány elhomályosult motivációjú (kárpát)ukrán szó etimológiája: Az ukrán nyelv szófejtő szótára alapján. In: Bibok, K. – Ferincz, I. – Kocsis, M. (szerk.), *Cirill és Metód példáját követve... Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára.* Szeged (2002): JATEPress, 293–300.

*бичак, бичко, бичок, ма́дья*²³ Ekkor terelődött a figyelme a szláv eredetű magyar szavak etimológiájának a vizsgálatára.²⁴

Amint látjuk a tudományos kutatás Mokány Sándor életének létfontosságú eleme volt. Ilyen volt az életstílusa. Ő teljes mértékben a tudomány elkötelezettje volt. Kutatásait tökéletes elemző és problémamegoldó készség, az eredmények alapos bizonyítása jellemzi.

A hetvenedik évforduló alkalmából kollégái és diákjai egyaránt azt hangsúlyozták, hogy a magyar–szláv nyelvi kapcsolatok kutatása terén Mokány Sándor nevét olyan ismert nyelvészek nevével kell egy sorban említeni, mint például Asbóth Oszkár, Melich János, Kniezsa István, Kiss Lajos.²⁵ Megjegyzendő, hogy ez a megállapítás teljes mértékben helytálló. Jelen tanulmány szerzője reméli, hogy Mokány Sándor nevét hosszú időközön át megőrzik a magyarországi és ukrainai szlavisták, s munkái példaként szolgálnak majd az eljövendő ukrainista nemzedékek számára is.

²³ Мокань, Ш.: О венгерских заимствованиях в украинском этимологическом словаре. В кн.: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць, вип. 4: Українське і слов'янське мовознавство: Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського.* Ужгород (2001): УНУ, 361–364.

²⁴ Mokány, S.: *A romlik, ront, rongál és rombol* szócsalád átagja(i). *Nyelvészeti dolgozatok.* Szeged, 1985–1986, 151–154.

²⁵ Tóth, Sz.: Mokány Sándor 70 éves. *Magyar Nyelvőr* 126 (2002), 380–382.